

VÖRÖSMARTY MIHÁLY

Vörösmarty Mihály – nemzeti líránk klasszikusa – 1800-ban született. Részese, kifejezője volt nemzeti életünk egyik legszebb, felívelő, forradalomba és szabadságharcba torkolló korszakának, a reformkornak s átélője, megfogalmazója történelmünk egyik legsúlyosabb katasztrófájának. Nem a forradalom és szabadságharc, nem 1848 költője volt, annak küzdelmeiben elveit vállaló emberként s valljuk be nem különösebben jelentős politikusként vett részt.

Vörösmarty a reformkor és a bukás legnagyobb költője.

A nemesség a fokozódó gazdasági kényszer, a parasztmegmozdulások nyomán, önnön érdekeitől is mozzatva, a húszas évek elején, a Szent Szövetség ellen Európa-szerte fellángolt megmozdulásoktól is indítva rálépett a polgári haladás útjára. Fokozatosan felismerte a nemzeti függetlenség és a belső társadalmi haladás összefüggéseit; mintegy maga is átformálódva-átalakulva, az alig létező polgárság szerepét mintegy átvéve a nemzetévválás e sokban heroikus pátoszú korának vezető osztálya lett. Szűk látókörű rendi nacionalizmus fokozatosan a népet is nemzetbe ölelő patriotizmussá, a nemzetközi szabadságmozgalmakkal és haladó eszmékkel kapcsolatot tartó igaz hazafiassággá mélyült. Megelevenedett a politikai élet, valódi jelentőségre tettek szert az országgyűlések. Olyan politikai egyéniségeket bontakoztatott ki ez a néhány évtized, mint Kölcsey, Széchenyi, Wesselényi, Kossuth. Megindult Pest magyarosodása, fővárossá válása, kialakult a magyar kultúra intézmény-rendszere, napilapok és folyóiratok indultak; ha lassan is, erőre kapott a honi ipar – nemzet született ezekben az évtizedekben.

A magyar irodalomnak a függetlenség és a társadalmi haladás külön útjai vagy éppen egymásnak ellentmondó irányzatai, elemei összekapcsolódtak, ami irodalmi életünk mindaddig páratlan felvirágzását, világirodalmi egyenrangúsodását hozta meg. Pest-Buda a maga polgári igényű magyar olvasóközönségével az irodalmi élet centruma lett. Eltartotta az írókat, akik már nem birtokból vagy mecénási támogatásból, hanem — ha nem is könnyen — tollukból élhettek, társulva-szerveződve folyóiratok köré tömörültek, s már mint a nemesi életformától elszakadt értelmiség a haladó eszmék jegyében orientáltak a közvéleményt. Ilyen új feltételek, de legfőként a megélelénkült politikai élet talaján minden eddigit meghaladó erővel bontakozott ki egy társadalmi-politikai felelősségtől mélységesen áthatott szépirodalom. Új lendületet kapott az irodalmi népiesség; új műnemekkel gazdagodott a líra, megjelent a regény, sokrétűbb közönség igényéhez alkalmazkodva változatosabbá lett a kispróza; a politikai vígjátékokkal, társadalmi darabokkal megindult a dráma felzárkózása is — s ezt a kibontakozó nemzeti irodalmat a népies-realisztikus elemekkel gazdagon átszőtt romantika színezte korszerűvé.

A reformkor azonban, ha alapjában ez a sokoldalú felemelkedés, nemzeti pátosz jellemezte is — korántsem mondható még polgári mértékkel sem következetesnek. Politikai életét, ideológiáját mindvégig ellentmondásossá tette, hogy a függetlenségi törekvések és a polgári átalakulás révén egy eredetében feudális osztály, a liberális köznemesség állt, amely — ahogyan Révai József találóan írta — „félállbal mindvégig azon a feudális talajon állt, amely ellen épp neki kellett vezetnie az egész nemzet harcát”. Ennek a felemás helyzetnek megvoltak a maga politikai következményei, mindenekelőtt a korszak reformista jellege. És kihatott ez a korszak egész ideológiájára is. A reformkor legnagyobbjainak szüntelenül viaskodniuk kellett saját osztályuk elmaradott, éretlen rétegeivel, amelyektől teljesen elszakadni maguk sem tudtak, s legfőképpen önnön korlátozott szemléletük ellentmondásai-

val. Így kellett a magyar helyzet sajátosságára válaszolniok, s legjobbjainak szembenéznie azzal a történelmi ellentmondással, hogy ami nálunk kiharcolandó polgári jövő volt, azt a megvalósult kapitalizmus már kompromittálta is. Innen a gúnyos-öngúnyos, keserű, a tragikusan töprengő-vívódó hang a kor politikai ideológiájában és irodalmában is.

Vörösmarty ennek a ragyogó, de szüntelenül önnön korlátaival küszködő korszaknak volt legnagyobb költője.

Születésének 175., halálának 120. évfordulóján idézzük alakját és életművét.

Nemzeti költőnek szokták nevezni, s ez persze igaz, de mégsem pontos. Ennek a jelzőnek korántsem ellent, mégis többet mond, ha első nagy *polgári* költőnek nevezzük. Ez az *osztályalapon* történő minősítés adja a leghitelesebb elvi alapot ahhoz, hogy végleg kiszorítsuk „koszorús” nemzeti költővé stilizált alakját a köztudatból, hogy száműzzük annak a szemléletnek máig ható maradványait, amely a millenniumi hangulatban költészetét „az osztálybéke oázisának” tartotta, hová „érdekarcaink küzdelmeiből menekülve, a magyar nemzet összeforrasztó, mindenkit kibékítő ideáljában egyesülünk”; hogy a legkategorikusabban visszaautásítsuk azt a ráhivatkozó irodalomértelmezést, amely szerint a költő olyan ember „aki érzi és tudja, hogy ennek a világnak a berendezése nagyon szövevényes valami, s hogy azon lényegesen változtatni csak óvatosan és mérséklettel lehet”.

Csak ez az osztályszempontú minősítés értetheti meg, hogy a feudális beállítottságú szemlélet miért ment el olyan — egyébként irodalomtörténeti rejtély-számba menő — közömbösséggel a *Csongor és Tünde* mellett; érteti meg, hogy Vörösmarty népszerűsége csúcspontján, mint maga írja „dekantált” létére, miért nem volt képes négyszáz példányban megjelent műveit eladatni, s szorult rá végrehajtástól fenyegetve Kossuth tulajdonképpen megszégyenítő nyilvános ügynökletére s hogy halála után miért álltak „toronyban” el

nem kelt könyvei. Csak így érthetjük meg azt a rendkívül tompa hallást, amivel még Gyulai is *A vén cigány* kiáltásait érzekelte, s azt az aránytalanul szűk terjedelmet, amivel Vörösmarty líráját egyébként méltán híres életrajza tárgyalta.

És ismét: csak így válhat igazán világossá, hogy Vörösmarty költészetének rejtett, elsősorban romantikus-individuális értékeit miért a megkésett polgári kibontakozás ismerte fel, s ünnepelte a fiatal Babits tollával saját előfutáraként. S persze az is, hogy ez a sokban máig érvényes polgári korrekció miért ítélte csodálkozóan nemzettagadó nihilizmusnak az *Országháza* cselekvő demokratizmusát s bontotta az életmű totalitását a közélet rabjának s a kitört fogoly költészetének darabjaira s emelte akaratlanul is benne az individuális a közösségi fogantatású fölé.

De nem a polémia és a helyesbítés itt a legfontosabb, az csak következmény. Ha azt mondjuk: Vörösmarty az első polgári költő irodalmunk történetében — beszámítva ebbe a polgárosodás sajátos nemzeti feltételeit — akkor rendkívül sokoldalú és ellentmondásos művének egyszerre jutunk el lényegéhez és teljességéhez.

Nem előzmények nélkül és nem egyedül, de ő volt az, akinek művét először és egyszerre motiválták, telítették az *individualizmus*, a *nemzetiség* és az ettől elválaszthatatlan polgári *nemzetköziség* mozgósító erői, s akinek költészetét nemzetileg sajátosan elsősorban az karakterizálta, hogy a megkésett, pontosabban az egyenlőtlen fejlődés pozíciójából elsőként nézett szembe a polgári átalakulás belső „kell”-jének és nemzetközi kompromittáltságnak ellentmondásával. Vörösmarty azért az első polgári költőnk, mert átélte s számunkra is átélhetővé tette nemcsak individuuum és nemzet, nemzet és emberiség összekapcsolásának progresszív tendenciáit, hanem mert költészetében gondolatilag, esztétikailag egyenértékűen feltárta azokat az ellentmondásokat is, amelyek ezek közt a kategóriák közt ténylegesen is megvoltak.

Nem a vívódás, a küszködés, vagy éppenséggel a pesszimizmus valamiféle idealizálása, ha erre az álláspontra helyezkedünk, még kevésbé történelmünk egyik legszebb szakaszára valló optimizmusnak, tette mozgósító közösségi-nemzeti szellemnek a kisebbitése. Hanem Vörösmarty költői nagyságának megértése, életműve — durva leegyszerűsítéssel — realizmus érvényének magyarázata.

Mikor fiatalon vállalta a rendi nacionalizmus költői megszólaltatását s hexameteres hősi époszt írt a honfoglalásról, ugyanazon a művön belül — tudva, tudatlanul — kifejezte a maga polgári individualizmusát is. A lelkesen vállalt, de korlátolt közösségit művészi víziójában az individuuum szkepszisével korrigálta. A nemzeti szerint való Árpád és Hadúr meggyőződéses stilizálását öntudatlanul is a „sorsüldözött” Zalán elégikus beállításával, Ármány előítéletmentesen gazdag ábrázolásával ellensúlyozta. A fantázia és a nyelvi készség páratlan gazdagságával feltámasztott harcok, csatamezők világával, a személyes vallomásokkal nyíltan is lírizált szerelmi idill világát állította. Az Etének szánt hősi önfeláldozás az életgyűlölő, magános szerelmes romantikus Laborcánára hárult. Hajnából sem lett a szándék szerint való „magyar anya és feleség”, sokkal inkább fürdőzésében meglepett Etelka-imágó, akit igazán, mert mesésen és túlvilágian a délszaki tündér szeret. S mit mondjunk arról a költészetről, amelyik az érdemleges hazafiságot a tíz ének epikumának ellentmondva elégiában fejezi ki, s méginkább arról a gondolkodó költőemberről, polgárról, aki a tér és idő intuitív líráját csempészi a honfoglalás-korba, pontosabban az Árpádért, magyar harci dicsőségért lelkesedő, történelmileg „jóindulatú”, de mégiscsak parlagi progresszió fülébe; aki a harcok világának ürügyén az önmaga keltette élet és halál ellentmondása fölött szívszorítóan zseniális, mert hexameterben és hőskölteményben elmondott, tűnődő halotti beszédeket tart, aki — s ez a műből olvasott igazság: — az egész véres hercehurcától a Földhöz fellebbezve osztozik annak ember-undorában.

Nemzeti-érvényű éposz a *Zalán*? Az. De nem mondunk-e

ezt visszaigazolva is többet, ha azt mondjuk, hogy – ha körülményeink szerint de – mégis polgári velleitásu alkotás. A *Zalán*nak elsősorban nem az a korlátja, hogy benne a nemzeti, a közösségi különvállik, szinte szembehelyeződik az individuálissal, hanem éppenséggel az az érdeme, értéke, hogy kifejezi a kettő egyidejű meglétét és ellentmondását. És ebben van progresszivitásának, egyszersmind nemzeti érvényének lényege. Abban, hogy a polgári ideológia individualizmus-elemével korrigálta és a műegészben meghaladta, ha rejtve is, megkérdőjelezte annak másik elemét, a korlátozottan közösségit, a még erősen rendi színezetű nemzetit. Valljuk be – ha egyáltalán ma valaki rászánja magát, hogy végigolvassa a *Zalánt* – a benyomás igen összetett. A vállalkozás nemzeti érvénye, a költői rá- és elszántság imponál; a valóban élvezhető az, ami a polgári individuális látás körébe sorolható – az olvasmányélmény lényege azonban végső soron az, hogy ez a kettő így egymásrahatva, egymást korrigálva, egymással felelve alkot egységet. A *Zalán* nemcsak kifejezett, de rejtett polgári művoltában meg is haladt egy korlátoltan nemzetit, a *Zalán* egy nagyrészt még feudális ideológiai és irodalmi hagyomány- és ideálrendszer feltételei közt feltárt egy ellentmondásos totalitást. Ha nem ez volna a lényege, bizonyos, hogy nagyobb lett volna korabeli közönségikere. De csak így és ezért mondhatjuk el róla, hogy a magyar irodalom tulajdonképpen a *Zalán*mal kapcsolódott – tartalmilag, esztétikailag kelet-európai mínuszokkal, de nemzeti többlettel – az európai romantikának abba a Byron, Shelley, Hugo képviselte ágába, amelynek keserű-lázadó tiltakozása végsősoron ugyanúgy a földrésze kényszerített Szent Szövetség-i rend ellen irányult, mint a csak ekkor ébredő elmaradott nemzetek függetlenségi mozgalmi.

Ezzel a részletezéssel korántsem a *Zalánt* akarom kelletnél nagyobb jelentőséggel felruházni, bár meggyőződésem, hogy éppen ezzel az ellentmondásosságával, sokarcú teljességével több, és érvényesebb, mint akár a *Cserhalom*, az *Eger*, akár a

Tündérvölgy, a *Délsziget*, amelyek a pályatörténet szempontjából egyrészt elágazások a *Zalánból*, másrészt a *Csongor és Tünde*hez készítettek utat: a *Zalán*hoz képest mindenképpen funkcionális és nem — nem ilyen értékű — autonóm értékkel rendelkeznek. Azt kívántam csupán érzékeltetni: a fiatal Vörösmarty művének alapkonfliktusa — s ezt a történelmi-társadalmi helyzet s a személyes szituáció részletezésével bőven lehetne alátámasztani — a nemzeti és az individuális ellentmondása, érdeme pedig épp a kettő diszharmóniájának kifejezése, a *Zalán* pedig mindennek egységes keretbe foglalása volt.

A nemzetit magában foglaló, de attól egyetemesebb polgári fejlődés figyelembevételével értékelhető életművének következő szintézise, a *Csongor és Tünde* is. Itt — a művek egész sorával megszenvedett, kiküzdött út után — a polgárian individuális a polgárian egyetemes emberivel találkozott s a nemzeti csak részben tartalmilag, sokkal inkább esztétikailag volt jelen. Ennek durván leegyszerűsített oka a rendi értelemben vett nemzeti elégtelenségének tudatosodása Vörösmartyban, ami azonban állító megfogalmazást Széchenyi agitációján innen még nem kaphatott.

Különösen fest, mégis éppen az jellemző Vörösmarty nagyságára, hogy miközben valamit vállalt, kételkedett is annak érvényében. A *Zalánt* egy lírai vallomásában (ami egész hősi epikájára is állt) „fáradtan zengő” „kései éneknek” érezte, amelyik a „diadalmi öröm hangját nem győzi követni”. 1827-ben önmagát tanítva írja: „Jó gyermekem! a haza szebb idejét — Elmúlt az örökre — ne zengjed”. Tudatában volt annak, hogy a nemzeti cselekvés légköre az, ami hiányzik s az 1825-ös és az 1832-es országgyűlés, illetve a Széchenyi-agitáció megindulása közti mizériában, politikai légüres térben polgári tehetsége az individuális és az általános emberi felé, a kettő összekapcsolásának irányában tört utat. A *Széplak*, *A két szomszédvár* nemzeti jelleget háttérbe szorító moralitása, a féltékenység és bosszú emberi tartalmai, a *Délsziget*-ben rejlő szimbolizáló tendencia, a Magyarvár területen,

történelmen kívüli absztraktsága jelzik ezt a nemzetit háttérbe szorító vagy — mint a *Tündérvölgyben* — esztétikaira redukáló s az elvont általános emberit előtérbe hozó tendenciát.

A *Csongor és Tünde* ezeknek az előzményeknek a nemzeti szélcsend pillanatában született összegezése, amelyben az individuális és egyetemes emberi jelenléte és összekapcsolódása dominál, s az alapvető nemzeti a régít-népit rekonstruáló formában esztétikailag van jelen — e téren az Ilosvaihoz nyúló Arany felé verve irodalomtörténeti hidat.

A *Csongor* nemzeti drámairodalmunk egyik büszkesége, de *csak* nemzeti alapon való értékelése mindig rejtett ellentmondásba kevert s fog keverni bennünket, kivált nemzeti és egyéb polgári értékeit, ezek viszonyát illetően. Nem arról van szó, hogy most már visszaessünk a polgári Vörösmarty-szemlélet individualizmust kiemelő egyoldalúságába, hanem, hogy világosabban lássuk a fiatal Vörösmarty pálya-alakulásának azt a mozgásterét, amelyet elsősorban a nemzeti gondolat, de annak átmeneti visszaesése idején a polgári ideológia más, individuális és egyetemes emberiségben gondolkodó tendenciái is orientáltak. Megtartva a nemzeti közösség: azaz a társadalmi progresszió fontos mércéjét, meg kell gondolnunk, hogy a *Csongorban* kifejezésre juttatott individuális szempontok (s itt nemcsak a szerelmi boldogság-kergetésre és igényre, hanem például az Éj monológjában kifejezésre jutó kétségtelenül individuális szempontú kérdésfeltevésre is gondolok), igenis mennyire voltak a kor mércéjével mérve társadalmilag progresszív, polgári gondolatok, többek közt azáltal is, hogy bennük az individuális motívum az egyetemes emberi vetületében jelent meg. Csak így, a *Csongor* ilyen értékei felől érthető meg — az érzékeny Kölcsey reflexiójától eltekintve — az a félelmetes és tartós, a *Bánk bánt* illetőnél sokkal tartósabb közöny, értetlenség és részvétlenség, ami a mi szegényes drámairodalmunkban mégis csak kiváló alkotást úgy tudta befullasztani, hogy a jelek szerint a hasonlóval többé nem kísérletező szerzőt is önnön tévedéséről győzte meg.

*

A pálya következő, némi leegyszerűsítéssel a harmincas évek elejétől a negyvenes évek elejéig tartó — szakasza gyökeres változást hoz Vörösmarty művében. A júliusi forradalom, a lengyel felkelés eltiprása, a felvidéki parasztlázadás, s főként Széchenyi agitációja s az első igazi, a függetlenséget a jobbágyfelszabadítással politikailag először összekapcsolni törekvő 1832—36-os országgyűlés, majd a negyvenes évek elején az önkényuralom enyhülése, Kossuth fellépte, a Pesti Hírlap megindulása — ennek a szemléleti átalakulásnak társadalmi-történelmi tényezői.

De mi volt a Vörösmarty életművében bekövetkezett, nyugodtan mondhatjuk: fordulat lényege? Mindenekelőtt az, hogy feloldódott benne individuális és közösségi, individuális és nemzeti ellentmondása, hogy a kettő ez ideig feleselő ellentmondásos egységét a kettő harmóniája, egybeesése, az individuum és a közösség azonosulása váltja fel. Ez a mélyebb tartalma, jelentése annak, hogy ettől kezdve — alkotói tehetősége és ambíciója bármily sokoldalú is — művében a líra válik uralkodóvá, éspedig olyan vitathatatlanul és olyan mértékben, ami egész életművének minősítését döntően határozza meg. Amiben az is benne foglaltatik, hogy sem a *Zalán*, de még a *Csongor* sem éri el azokat a csúcsoakat, ameddig Vörösmarty műve a lírában emelkedett. Még pontosabban: — a Laura-versek vagy más egyéb ihletek remekeinek lebecsülése nélkül — ezek a csúcsoak kétségtelenül a nemzet, az emberiség törekvéseinek, gondjainak személyes átélésén, individuum és közösség azonosulásán alapszanak. A *Szózat*-ban, a negyvenes évek elejének nagy ódáiban éppúgy, mint a *Gondolatokban* vagy *A vén cigányban*.

A másik lényeges változás, hogy az a közösségi, az a nemzeti, amit az individuum teljes személyes részvétellel vállal, az azért lett vállalható, mert elmélyült, kiszélesedett, társadalmilag-történelmileg érvényesebbé vált. A tétlenség, a tehetetlen kor fölötti elégiát a tett, a munka, az áldozat közösségi-nemzeti értelmét bizonygató epigrammák váltják fel; a múlt nem példa többé, hanem tanulság. S ami a leg-

fontosabb, az az emberiség-élmény, amely a *Zalánban*, *Szép-lakban*, *A két szomszédvárban*, legfőképpen pedig a *Csongorban* az individuálissal csak elvont formában és a szkepszis, a boldogtalanság hangulati keretében ötvöződött — az az emberiség-fogalom most konkrétabb, a szolidaritás értelmében vett nemzetközi-politikai érvényt, jelentést és egy történelmileg optimistán dinamikus tartalmat kap. Hazafiság-meghatározó s egyben versteremtő erővé válik a patrióta nemzetköziség és isten fölé kerekedő hatalommá a társadalomilag kibontakozó ember.

Mindez persze nem „másik” jellemzője ennek a periódusnak. Hogy az individuális, a személyes a közösségi tartalmakkal összekapcsolódhatott, hogy a líra uralkodóvá és meghatározóvá lett, az elválaszthatatlan attól, hogy e közösségi tartalmak vállalhatóvá lettek az individuum számára, hogy az individuum vállalásuk révén önmagát is kifejezhette.

Alig hiszem, hogy a *Szózat* nemzeti és esztétikai érvényéhez ezek nélkül a megfontolások nélkül közelebb juthatnánk. Ha mi irodalomtörténészek tudjuk is, vajon közvéleményünk — az sem a saját hibájából, hanem egy régi, de előadóművészetünkben és bizony irodalomtatásunkban is továbbélő rossz hagyomány okán — közvéleményünk tudatában van-e a szüntelenül ünnepélyesen és retorikusan deklamált *Szózat* bensőséges líraiságának? Egy redukáltan nemzeti értelmezés nem fed-e el máig is a *Szózat* gazdag, többek közt éppen mert közösségit és individuálisat egyszerre megszólaltató hazafias érvényét? Hiszen bensőséges az elmélyedésre, magunkbaszállásra intő megszólítás, az „óh magyar”, amit a retorikus tolmácsolás oly sokszor öltöztet az „óh” megzengetésével s a „magyar” elvillantásával a rendi szentimentális nacionalizmus álruhájába. Az alap-ihletet megadó kezdő- és zárószakaszok közt oly mértékben hullámszik, változik — int, emlékeztet, emlékezik, bízik és biztat, remél, áhít, gyászol és töpreng — a vers, hogy az a retorika hatásigényeiből nem, csakis a tárgy személyes átélésének lírájából fakadhat. A haza immár — s ez ennek a *Szózatban* felhangzó reformkori

hazaszeretetnek történetileg is egyik új minősége — egyszerre élhető át közösségi és individuális vonatkozásban. A haza: az egyes emberi élethez kötött képekkel, a népi hazaszeretethez visszahajló nyelven nevezett haza; bölcső és sír, gondoskodó és elpihentető szülőföld, hűségre kötelező színhelye életünknek. A *Szózat*: a szenélyes meggyőződés „kihirdetése” egy némán figyelő, ugyanezeket a szavakat kereső közösség számára — alkalmasan arra, hogy kiki önmagában is megmérje igazának súlyát, s azon a maga erejét. A nemzethez, hazához tartozás feltétlenségét mondja ki a vers, ereje azonban abból is táplálkozik, ahogyan a költő az individuális lét kereteihez, bölcsőhöz, sírhoz, élethez, halálhoz köti a közöset, a személyesen múlandóhoz a közösségi marandót, hazát és nagyvilágot; ahogyan az egyes ember számára feltétlen kategóriákhoz, élethez, halálhoz kapcsolja az egyéni túlmutató erkölcsi igényt: a nemzethez, hazához tartozás ugyancsak feltétlen parancsát.

A költői személyesség nem egyszerűen a hazafiság új tartalmain, hanem ettől elválaszthatatlanul azon is múlt, hogy ennek az átalakult szemléletnek immár volt, ha nem is szűles, de társadalmilag irányadó talaja, bázisa. Amit Vörösmarty a nemzeti sorskérdésekről mond, az önkifejezés, vallomás is, de azé a költőé, aki már tudatában van annak, hogy személyes lírája egy nagyobb közösség érzelmeit, gondolatait önti formába. Ez az előlegezhető bizalom, ez az adottnak vehető közös hullámhossz teszi lehetővé, hogy valaki társaihoz egyáltalán „szózatot” intézhessen. Az óda műfajának, a benne megmutatkozó költői magatartásnak ez az újszerűsége egyszerűs mind a nemzet fejlődő, tudatosodó, társadalmi élményével is összefügg. A személyes és kollektív egybeesése az, ami a Berzsenyi-típusú klasszikus ódát egyszerűbbé, emberien intimebbé oldja. A *Szózat*nak kevésbé kell támaszkodnia a nyelvi pátosz erejére, a retorika elszigeteltségből fakadó steril elemeit a személyes belső meggyőződés sokaságával való egybehangzásának biztonsága váltja fel. Az egyén és a közösség közti újfajta kontaktus, s a tartalmak személyes

átélhetősége együttesen az, ami természetesen veti le magáról a klasszikus óda antik formáinak zárt szerkezetét, s ölti magára a rímes, időmértékes nyugat-európai forma oldottabb fegyelmét, közvetlenebb méltóságát.

S ha közvetetten, kimondatlanul is, de itt a személyes és nemzeti-közösségi összekapcsolódási pontján rejtőzik (mert ténylegesen igenis háttérbe szorul) a *Szózat*, ha lehet így nevezni: demokratizmusa is. Abban, hogy „élned halnod kell”, abban, hogy a haza éltető s ha elbukál hantjával ez takar — valahol annyit is jelent, hogy a magyar — egyszerűsmind ember is, ha csupán a vers zengésének egész akusztikáján belül, de ennek a visszatérő figyelmeztetésformának révén vonja a költemény rendkívül tág ívű, de mégis totális egységbe az embert és magyart.

S a személyes átéltségnek ugyanezzel a közvetítő erejével ötvöződik itt a hazafiság történelmileg új motívuma, kapcsolódik össze egyén, nemzeti közösség és a nemzetek közössége. A magyar múlt, s a nemzeti lét immár az egész emberi történelem és társadalom része s ezért jog is, öntudatos hivatkozási alap is az élethez, s a világnak is felelőssége van egy nemzet létezéséért. A *Szózat* az individuális és nemzeti összekapcsolása mellett, ebben jelent nagy fordulatot a magyar hazafias lírában: a magyar tagja lett a népek hazájának is. Új elemet: a nemzetköziség gondolatát vitte be a nagy tömegek hazafiság-értelmezésébe; a szabad és elnyomott népek érdek- és harci frontjait kapcsolta egybe, a nemzeti múlt erőforrásai mellé — ahogyan Bóka László írta szépen — odaállította a szabad világ kiérdemelt szolidaritásának új erkölcsi erőforrásait is.

S tévedés volna azt hinni, hogy ez csupán alkalmi megnyilatkozás. Nem a *Gondolatokra*, vagy *A vén cigányra* utalok. Hanem arra, nem él elég elevenen köztudatunkban, hogy ez a progresszív polgári nemzetköziség-tudat mennyire elválaszthatatlan része, tartalma éppen ezért legnagyobb reformkori versremekeinek. Nemcsak hirdette, Vörösmarty számára valóban legszentebb vallás volt haza és emberiség. A negyvenes

évek elejének optimista légkörében született ódáiban erről éppúgy nem feledkezett el, mint a megrendülés éveiben és a kétségbeesés perceiben s a bukás után is fogódzója éppen ez az „és”, ez a hazát és emberiséget összekulcsoló teljesség-igény volt.

Ugyanaz a Vörösmarty, aki a feltétlenség igényével mondta ki: „A nagyvilágon e kívül Nincsen számodra hely” — ugyanaz és ugyanabban a versben, s ezzel teljes összhangban tudta kiáltani: „népek hazája, nagy világ”. Önkritikus hazafisága más nemzetekre mutatott követendő példaként: „kezünk / Nem nyula műhöz, könyvhöz; zsibbadott / Munkátlanul, míglen más nemzetek . . . istenfiakhoz illő műveikkel / Lettek dicsővé a világ felett.” De ugyanez a Vörösmarty a „magas” Anglia példájának követését fenntartásos figyelmeztetéssel is összekötötte: „Adj példát honn s künn jót tenni az emberiséggel / S e kis nép nyomodon küzdeni s élni tanul”. Méltatlanul elfeledett, pedig a vitatkozó indulat belső mozgása szerint oly remekül formált verse, *Az úri hölgyhöz* szinte példátlan erővel helyezi nyilvános vád alá az arisztokrata kozmopolitizmust. A hazafi-megvetés kegyetlen ítélete azonban nemhogy nem érint más nemzeteket, hanem azok nevében is a nemzet-nem-vállalót, a hazátlant sújtja.

Mi vagy te most? Kérdezd meg magadat.

Angol talán? vagy német, francia?

Igen, ha megtagadnák fajokat;

De ah, előttük szentség a haza!

Te azt nem ismered, — nincsen hazád —

Nincs nemzeted, — nincs mondható neved.

És ami van, gyalázat szennye rád!

Mert esdeklő szülődet megveted.

S mi más a *Liszt Ferenc*hez írt, rapszódikusra váltó romantikus óda, mint folytatása a *Szózat* nagyvilághoz, népek hazájához forduló kiáltásának. A nemzet nevében folytatott grandiózus párbeszéd azzal, akinek személyében az európeér magyar ideálja valósult meg, akinek pályafutásában a magyar

nemzeti egyenrangúsodás beteljesedett példája vált ünnepelhetővé, s akinek színe előtt tett lelkes, a reformkori hon-szerelm legjobb nyelvén adott nemzeti önjellemzés oly nyilvánvalóan itatódik át egy polgári nemzetköziség tudatával. S mi más a Vörösmarty líra ugyancsak alig hallott remeke, *Az élő szobor*, mint egy leigázott nemzet géniuszának monológja, amelyből azonban mégsem a magányos panasz szól. Egy önhibáján kívül szerencsétlenné lett nemzet szól itt a történelem országútján a többiekhez, akik maguk is felelősek a rettenetes sorsért, s akiket magukat is ugyanaz a zsarnoki hatalom fenyeget, amelynek áldozata szól hozzájuk. A nemzeti nyomorúság önjellemzése ez a költemény, de a nemzetek nyilvánossága elé vitt koldus-kihívás is, panasz, vád és lázítás egyszerre, amelyben egy kétségbeesett nemzet kiált a szabad népek egyeteméhez. Mintha a *Szózat* nemzet-halál vízióját látnánk itt is: amott a sírt népek veszik körül, s a népek szemében gyászkönny ül — itt az élő halott nép apellál: „ember, világ, természet, nemzetek” lelkiismeretéhez: „ha van jog földön, égben irgalom, / Rcám és kínjaimra nézzetek”.

Nemzet és nemzetek közössége az emelkedés érzetében és a fenyegetettség tudatában együttesen és a bensőséges átéltség erejével voltak jelen Vörösmarty lírájában, s emelte azt közös erejük igazán magasra.

Igen, csak hogy Vörösmarty teljesség-igénye ebben a viszonylag legkiegyensúlyozottabb periódusában sem csak összevont, nemcsak egységet teremtett, hanem — s ismétlem ezt érzem költői nagysága egyik legfontosabb kritériumának — a reformkorban lehetséges „egységeknek” ellentmondását is kifejezte. Nem részletezem, mennyire színezi, jellemzi a negyvenes évek elejének meggyőző pátoszú nemzeti-közösségi költészetét is az a stílusban, nyelvi elemekben tettenérhető feszültség, amely — ha nyilvánvaló jelenlétét elfedte is a kibontakozás érzete — hordozta, jelezte ennek a nemzeti közösségi tudatnak illúziós gyengéit.

Ami pedig a *Szózat* nemzethalál-képét illeti, ez az, ami

nélkül, valljuk be, a *Szózatban* nem találjuk meg a valóban Vörösmartyra vallót. Mi sem áll távolabb tőlem, mint valami „tragikus magyar sors”-alapon keresgélni a nemzeti pesszimizmust, hogy rátalálva önmagában vett értéként méltathassuk. Vörösmarty pályájának, művének egyszerű áttekintése bárkit meggyőzhet arról, hogy ez a fajta pesszimizmus számos verse után, amelyekben a függetlenségi gondolatot jellemzően kísérte a tragikus kimenetel lehetősége — a *Szózatban* tulajdonképpen utoljára jelentkezik, s azt éppen a továbbhaladásnak azok a tényezői oldották fel, amelyek másokban — mint Széchenyiben is — a nemzethaláltól való rettegést váltották ki.

Történettudományunk szerint is 1836 valóban sorsfordító pillanat volt, az önkényuralommal való első komoly kenyértörés pillanata, amikor még nem lehetett látni az összetűzés további kimenetelét. A reformmozgalom letörése már nem volt lehetséges a régi eszközökkel, másfelől az elnyomás változatlan fenntartása a nemzeti ellenállás nyílt kirobbanásával fenyegetett. Ez a helyzet szülte a *Szózatot*. A *Szózat* azonban éppen azért nem alkalmi vers, mert konkrét körülményeken messze túlmutat, mert ennek a pillanatnyi helyzetnek „vagy-vagy”-át egy egész korszakra érvényes szintre emelte. Nem nemzethalált *jósolt*, hanem olyan alternatívát fogalmazott meg, amely elé a történelem belső logikája 1848-ban ténylegesen oda is állította a nemzetet. Ha egy vers, amelynek egészén a „vagy-vagy” vonul végig, amelyik éltet vagy halált kér, s amelyben a hűség követelése az „áldjon vagy verjen” az „élned halnod kell” a bölcső és sír pólusai közt kap értelmet — ott a vers egészszel szembeni esztétikai igazságtalanságnak érzem, hogy egy további „vagy-vagy”-nak a „jobb kor” s „a nagyszerű halál” betetőző alternatívájának, összetartozó ellentétpárjának egyik felét önmagában s így persze aggodalmas hangsúllyal minősítsük.

Ne itt keressük a rendi reformer ideológia korlátait. Amiben az egész magyar társadalom felkészültségének korlátozottsága tükröződött: az az egész versen, annak minden

mozzanatán kimutatható; azt az Árpádot, Hunyadit, Rákóczi-t idéző történelmi áttekintés éppúgy konkretizálja, mint az ész, erő, akarat és „átoksúly” szembeállítás, vagy az imádkozó százezrek költői képe. Ennek a történelmi korlátozottságnak az egész vers alá van vetve, a jobb kor s a nemzethalál alternatívája is — de nem önmagában a nemzethalál víziója. A korlátozottság lényege, hogy a rendi reformer-ideológia dilemmája nem alakítható át történelmi alternatívává. Azaz: ne a nemzethalál motívumán töprengjünk, hanem azt ismerjük fel, hogy Vörösmarty költőként, ha szemléletén belül is, de végiggondolta és végigélte önnön osztályának, uralkodó ideológiájának: korának ellentmondásait. Ezúttal olyan ellentmondást, amely nemcsak pillanatnyilag, hanem az egész reformkorra s végső soron a rendi vezetésű szabadságharcra is érvényes volt. Vörösmarty igazat mondott, mikor a bukás után úgy nyilatkozott „hacsak sejtethettem volna, hogy oly idők szakadhatnak reánk, meg nem írtam volna ezen versszakokat”. Valóban, ami jóslatnak mindenképpen tévedés lett volna, annak, mint végiggondolt ellentmondásnak történelmi realitása, költőileg mozgósító érvénye volt. Csak ennek a pusztulással is fenyegető „vagy-vagy”-nak háttérében kaphatott biztató érvényt a múlt és feltétlen érvényt a „rendületlenül”. S a vers klasszikus érvénye is ezen múlik: a konkrét körülményektől függetlenül így sugallhatja hitelesen mindmáig, hogy a hazafiság mindenkori morális próbaköve a vállalás, az ellentmondások, az „áldjon vagy verjen” próbatételét vállaló hűség. — Hűség a hazához, s a népek hazájához.

1843-tól 1846-ig, más módon egészen a szabadságharc kitöréséig Vörösmarty közösségi lírájának tónusa újra megváltozik: sötétebbre vált, megszorodnak benne a disszonáns hangok, ezzel együtt művészi jellegében is mélyrehatóan átalakul. Az ok ismeretes. A nemzetiségért és a társadalmi reformokért vívott harc kiélesedésével felszínre kerültek a

rendi liberalizmus ellentmondásai, gyengeségei, s ugyanakkor ezek egy általánosabb dilemmába torkolltak: a független, fejlett polgári társadalmak pauperizmussal küszködtek, s ugyanakkor gyarmatosítottak, a feudális arisztokráciát a pénzarisztokrácia váltotta fel, s a demokrata Amerika rabszolgatartói isten képét szíjjal ostorozták. A történelem követelte, a tények pedig kompromittálták a magyar nemzet polgári holnapját.

Ez volt az a periódus, mikor a reformkori vezetőosztálynak és uralkodó ideológiájának kiélezett és egymással összefüggő ellentmondások egész rendszerével kellett szembenéznie. Vörösmarty azért a reformkor legnagyobb költője, mert ennek a próbatevő, válságos időszaknak egész ellentmondásos teljességét tárta fel költészetében. A rendi liberalizmusnak ugyanebben a válságperiódusában forrt ki Petőfi plebejus demokratizmusa. Vörösmarty abban állt történelmileg Petőfi mögött, hogy eszméiben és művészetében nem a forradalmi feloldás útját választotta, de a klasszikusok rangján abban áll mellette, hogy a maga korát, a reformkort annak minden ellentmondásával egyetemben feltárta, s minden értékével, erejével és tanulságával lírájában nemzetének máig ható érvénnyel felmutatta.

De hát mi volt az a szemléleti és ezzel egyenértékű művészi átalakulásnak a lényege, ami a *Szózat* költőjét a *Gondolatok a könyvtárban*, *Az emberek* Vörösmartyjától megkülönbözteti?

Mindenekelőtt az, hogy szemléletében a függetlenség elddig meghatározó szempontja kiegészült a nemzetváltás másik, de sokkal problematikusabb tényezőjének — a demokratizmusnak — a tartalmával.

Nem egyszerűen arról van szó, amit hangsúlyoznunk kell, de aminek hangsúlyozása önmagában nem elegendő, nemcsak arról, hogy az érdekegyesítő nemzeteszmény egyre nyilvánvalóbban hatja-szóvi át közösségi líráját. Mert hirdette, s hirdette később is: „a gyenge és erős serényen tenni, túrni egyesüljenek”; a hont „nagynak trónusában, / Boldog és

erősnek kunyhájában” egyaránt óhajtja. Félreérthetetlenül mondja ki:

...nemcsak dicsőké a haza;
A munkás pór, szegény,
Bár észrevétlen dolgozik
A hon derületén

A szabadság sem osztályszabadság, hanem kötöttség „szent közjog” is számára, amelynek érvényesüléséért a „fent” világnak „túrni” is kell tudnia. S világosan fogalmazta meg — a nemzeti függetlenség és belső társadalmi átalakulás felismert összefüggését

Helyt adni másnak is
A jog terén
S nem túrni a jogot
Bitor kezén

Igen: ez a parasztságot az alkotmány sáncai közé emelő reformer liberalizmus progresszív hangja, a függetlenséget és belső átalakulást együtt látó nemzeti költő szava.

Mégis kevesebb, mint azé a Vörösmartyé, akinek ez idei lírája a demokratizmus e többszörösen kérdéses kategóriáját minden ellentmondásával egyetemben kényszerült középponti kérdéssé, mi több, egyetemes emberi kérdéssé emelni. Kevesebb, mint amit a *Gondolatok* s *Az emberek* jelentenek, amelyeket éppenséggel ez az ellentmondást hordozó tartalmuk-szerepük emel líratörténetünk hegyvonulatának csúcsai közé.

A *Gondolatok*, s *Az emberek* töprengéseinek érzelmi-gondolati vívódása ugyanis közvetlenül nem a nemzeti függetlenséggel kapcsolatos, hanem elsősorban a társadalmi egyenlőtlenség miatti megrendülés talajában gyökerezik. A „nyomorú pór nép” és a „népszaroló dúz” korábban, *A Gutenberg-albumba* lelkes futamában még feloldott ellentmondása itt lesz kulcskérdéssé, válik az emberi előrehaladás mértékévé. Hol a nagyobb rész boldogsága?, ment-e a világ elébb, ha milliók születnek nyomorra s néhány ezernek jut csak üdv a földön? A dicső népek s borzasztó salakjok, a hír nemzete

s a dögvészt sóhajtó rongyos ember, az embert ostorozók s az isten képét viselő ostorozottak morálisan felfogott, de szociális ellentmondásának erőterében alakul a vers; a legalsó pórok, a sár fiai, a számon kívül maradtak számontartása a gondolatvezető erő s az egyetemes emberi előrehaladás nem egyedüli, de kikerülhetetlen mértéke. *Az emberek* című vers társadalmi-történelmi mozgása is, víziója is a „fent” és „lent” kölcsönös és egyidejű elítélésén, vétkes atyák és megtizedelt nép, a törvénytíró dicsők és a szolgaságtól nyomorított ég felé tekintők kibékíthetetlen ellentétén alapszik s az emberi nemre is osztályok kilátástalan szembenállása, a testvér-gyűlölési átok miatt üti rá a „nincsen remény”, „az ember fáj a földnek” bélyegét.

Mondjuk el, mert így igaz, amit el szoktunk s el kell mondanunk: hogy Vörösmarty átlátta, átélte és kimondta a megvalósult kapitalizmus írtózatot hazugságát. Forradalomtól maga is rettegően, de páratlan emberi-költői következetességgel feszegette a polgári lét történelmi határait s torpant meg a számára megoldhatatlan szociális kérdés előtt, s mondott reális igent a közvetlen nemzeti feladatra a *Gondolatokban*, s élte át legmélyebben, vette fel legteljesebben a reformkori társadalom ellentmondásait *Az emberekben*, amelynek visszatérő sora a „nincsen remény”, ugyanannyira a kétségbeesés, mint amennyire a tiltakozás refrénje.

De mondjuk el azt is, amiről kevesebb szó esik: hogy itt Vörösmarty már nem nagyvilágról, már nem népek hazájáról, nem a nemzeti függetlenség szempontjából, szabad és elnyomott népek szolidaritásáról, hanem ha arról is, de elsősorban és közvetlenül magáról az emberiségről beszél.

S ennek kapcsán kell a talán legfontosabb kérdést feltenni: miért, hogy Vörösmarty a társadalmi egyenlőtlenségek kérdését költőként az egyetemes emberihez kötve, az általános emberi sorsba-történelembe ágyazva fogalmazta meg, nem pedig a nemzetihez kötötte? A nemzetérválásnak, vagy még pontosabban: a függetlenségtől elválaszthatatlan másik tényezője: a nép nemzetbe emelése, ha átszővi is közösségi líráját,

miért, hogy ez a motívum, mint lírai csúcspontot teremtő erő nem közvetlenül nemzeti, hanem ellenkezőleg: közvetlenül egyetemes emberi tartalmak jegyében tör fel? S ez a kérdésfeltevés még akkor is helytáll, ha e nagy válságból való kigázolás politikai — Vörösmartynál azt hiszem egyetlen politikainak nevezhető — versét, az *Országházát*, ezt a fordított hazaátkozást, ezt az új polgári hazát, népnek is otthont követelő kifakadást figyelembe vesszük. Hiszen bármilyen fontos is, költői érvénye amazokéval — a *Gondolatokkal*, *Az emberekkel* — nem vetekedhet.

A következtetés: ismét az a költő szólalt itt meg, akinek történelmi értelemben vett polgári mivolta tette lehetővé, hogy ne kizárólag a nemzet kategóriájában, hanem — ezzel korrelatív viszonyban — az individuális és az emberi kategóriáiban is képes volt — azaz polgári módon legyen képes — érzékelni és kifejezni a világot, s ennek révén nemcsak kifejezni, de meg is haladni a hazai demokratizmus felemelkedését. Ha a *Zalán*, a *Csongor* költője a korlátozottan nemzetit az individualizmussal, majd az individuális és általános emberi összekapcsolásával korrigálta polgári módon — akkor itt a negyvenes évek közepén ugyanez a korrelatív kritika érvényesült az egyetemes emberi oldaláról. A hazai s a szomszédos lengyel földön lezajlott események hatása alatt a demokratizmus kérdésében tragikusan habozó hazai nacionalizmus vált itt ismét elégtelenné annak a polgár-költőnek a számára, aki nemcsak kénytelenséggel, de lehetőséggel is bírt ahhoz, hogy ezt a neki, mint magyarnak fájó kérdést hitelesebb helyen, az emberiség fórumán tegye latra.

Ha Vörösmarty művének egészét tekintjük, bizonyos, hogy a szociális egyenlőtlenséget kikiáltó, legmagasabbrendű költői reklamációi nem a nép nevében hangzottak el, mint Patőfinél, de nem is a hazai érdekegyesítő szellemben fogantak. Vörösmarty költőként ebben a kérdésben az emberiséghez fellebezett. Az egyébként oly hön óhajtott kapitalista társadalomtól is megosztott emberiség kínjaként, mint történelmi dilemmát élte át azt, ami idehaza egy nagyságrenddel alacsonyabb

szinten, kelet-európai magyarként gyötörte. S épp ezzel vált, válhatott a reformkor legnagyobb költőjévé, valóban nemzeti költővé. Mert ezzel határozta meg azt, ami nemzetileg valóban a legsajátosabb volt: helyünket a világ társadalmi idejében. Ezzel egyszersmind reprezentálta a reformkori progresszió maximális lehetőségeit, még akkor is, ha ez a politika, a politikai teória szintjén nem volt kifejezhető, akkor is, ha ő maga — mint Wesselényi politikai levelezője, mind Deák barátja, mint a Nemzeti Kör politikusa, mint 48-as képviselő és publicista — ezt sohasem is tudta kifejezésre juttatni.

Polgári fejlődésünk megkésettége azonban amennyire negatívum, annyira kilátási pozíció is volt. Vörösmarty — még ha a korabeli nemzet nem is igen értette, s talán ő maga sem volt teljes tudatában — ezt fejezte ki. Az ő rendi liberalizmusa egybeesett a kiforrott polgári liberalizmussal abban, hogy rettegett a forradalomtól, amin ő — lényegében parasztforradalmat értett. Egybeesett liberalizmusa a kifejezetten polgárral abban, hogy ő — viszonyaink szempontjából teljesen érthetően — lelkesedett költőként is a polgári vívmányokért, a forradalom *utáni* Franciaországért. De a megkésettég pozíciója különös kilátópont is, ahonnan beláthatóvá lesz a jövő, a nemzet kívánt, de a példaadók helyzetén lemérhető jövője. S íme a példateremtő társadalmak zászlai az elnyomás új formáinak foltjaival szennyesek, lelkesen elismert eredményeikkel egy irtózatos történelmi hazugság felesel. S ezen a ponton: az elmaradottság pozíciója, a „még nem” helyzet affinitást teremt egy „már nem” állásponttal, a polgári átalakuláson inneni, de épp ezért messzeható érzékelés aggodalma összetalálkozik a polgári praxis közvetlen kritikájával: az utópista szocializmussal.

Kétfajta konkrétság találkozik itt: a kelet-európai belső társadalmi átalakulás nehézségeinek konkrét élménye és a megvalósult kapitalizmus viszonylag konkrét, erre ráhangzó bírálata. Az, ami a kapitalizmuson túl is mutat, szükségképpen s persze elsősorban Vörösmartynál — elvont. A találkozó elégedetlenség és tagadás az, ami átélt, illetve konkrét.

Vörösmarty a sajátos magyar pozícióból tulajdonképpen nemcsak a hazai polgári fejlődés felemás kimenetellel kecsegtető „kell”-jének ellentmondását élte át, hanem ettől elválaszthatatlanul átélte és magyar költőként megfogalmazta magának a klasszikus értelemben vett polgárság történelmi szerepének ellentmondásosságát is. Elmaradott, polgárosuló nemzet fiaként — ugyanakkor épp ebből következően — történelmi érvennyel fejezte ki az ekkor nálunk progresszív polgárinak történelmi korlátait is. Indítékai és céljai hazaiak, kelet-európaiak — fogódzói és végső konzekvenciái történelmi érdekűek, egyetemesen emberi érdekűek voltak. Polgárként emelte a költészet nyelvén igazsággá nemcsak a nemzetéválás „kell”-jét, de énekelt elsőként magyar nyelven az emberiségnek a polgári világgal szemben feltámadt világra szóló kórusában is. Ezzel nemzeti társadalmunk olyan történelmi dilemmáját juttatta költőként kifejezésre, amely teoretikusan csak a tudományos szocializmus felléptével, gyakorlatilag csak a felszabadulással oldódott fel.

Igaz, ami nála a hazai és nemzetközi tapasztalatok alapján tagadás volt, pesszimizmussá is lett; ami nála az emberiség szintjén átélt nemzeti küszködés volt, azt Petőfi a nép nevében és a világszabadság forradalmi nyelvén fogalmazta és haladta meg.

De így is sok volt, amit mindezzel kimondott. Nemcsak a 40-es évek közepén, hanem a szabadságharc és forradalom bukása után is. *A vén cigány*ban ugyanerről volt szó. A sok különbség mellett azzal a leglényegesebbel, hogy míg a polgári világ megoldhatatlannak tudott ellentmondásainak szorítása előtt a 40-es években a konkrét nemzeti kibontakozáshoz fellebbezett, addig a nemzet látszólagos megsemmisülésének idején ismét az emberiséghez való fellebbezés lehetett a polgár-költő menedéke.

Olyan kérdéseket, elt át, amelyeket illetően csak részben rendelkezett közvetlen tapasztalatokkal, olyan problémákkal

viaskodott, amelyek a hazai politikai cselekvés alapján csak részben voltak feloldhatók. Innen lírája e nagy vonulatának elvontsága, gondolatisága, s végső soron itt érhető tetten az a történelmi kényszer, amely a filozófiai eszmélkedést nálunk a líra világába terelte.

S ezek miatt a tartalmak miatt maradt ez a Vörösmarty egyedül. Ezért váltott át közösségi lírája az óda pátozából magánbeszéddé. A *Gondolatok*, *A vén cigány* másokat — tudóst, cigányt — megszólaltató fikciója mint héj a magról hullnak le, hogy a költő maga szóljon, s Az embereknél erre sincsen szükség, ott azonnal „a világ beszél”. Mert a közösség dolgairól, s a közösséghez, de attól immár, éppen mert többet tud, elszigetelten kiált. Többek közt épp azért nagy költő, mert erre az intuitíven megsejtett helyzetére a magára-hagyatott ember beszédformájával, a *Gondolatok*, *Az emberek*, *A vén cigány* monológ formáival adott esztétikailag is egyenértékű választ.

A teljesség, az egyetemesség költője volt: harmonikusan mindig, ha lehetett, gyötrelmek vállalása árán is, mikor személyes sors és történelem széthullani látszott. S minden látogat — sorolható közvetlen, de másodlagos részlet ellenére — hazafiságának is ez volt leglényegesebb tartalma. Vagy mondjuk úgy: egyéniségének e vonása volt mindig, aminek révén — ha öntudatlanul, ha csak költőként is — meghaladta a rendi nacionalizmus egyoldalúságát, majd alkotóan nyitott — tört — utat a szűk nemzetfogalom és érzület polgári gyarapodásának. Majd ismét: ez az egyetemes nyitottság, ez a nemzettel és emberiséggel egyszerre érzett — átélt közösségtudat „mentette meg” a felületes hazafiság önáltatásaitól, tette önnön rendi-reformista korlátait is feszegető, az akkor progresszív polgári nacionalizmus elégtelenségével is szembenéző, felelős hazafiság példaképévé. Kimondta ő is: „S nemcsak dicsőké a haza; / A munkás pór, szegény, / Bár észrevétlen, dolgozik/ A hon derületén” — de a nyomorra született milliók,

a „számon kívül maradtak” egyetemes gondját reformkori költőként elsősorban ő tudta magáénak. „Előttünk egy nemzetnek sorsa áll” — figyelmeztetett ő is — de csak ő volt, aki ezt az egyetemes társadalom polgári csődjére adott heroikus válaszként fogalmazta meg.

A reformkor a magyar polgári nemzettudat kialakulásának — korlátozottságaival egyetemben — döntő korszaka volt. Vörösmarty műve máig maradandó erkölcsi elemet épített e hazafiságba: a nemzetért és emberiségért, a közösségért és az egyesért érzett *egyetemes felelősség* igényét.